

MEHMET ÂKİF ERSOY'UN ŞİİRLERİNDE HALK KÜLTÜRÜ ÖGELERİ - HALK EDEBİYATI ÖGELERİ -

Yrd. Doç. Dr. Arif YILMAZ

Gaziantep Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü

Özet

Şiiri, içinde yaşadığı toplumun faydasına kullanmayı amaç edinmiş şairler içerisinde Mehmet Âkif'in adı ilk sıralarda yer alır. Vatan konusu etrafında gelişen hürriyet, istibdat, tefrika, milliyetçilik-ırkçılık meselelerini tartışan şiirlerinin yanı sıra, toplumdaki ahlaki yıkım, Müslüman Türk aile yapısındaki kırılmalar, eğitimsizlik ve sonuçları, Âkif'in sorunsallaştırdığı sosyal konular, şiirleri içerisinde önemli yer tutar.

"Balık bilmezse Hâlık bilir", "çivi çiviye söker", "kununun yanında yaş da yanar" gibi atasözleri yanında "yüz göz olmak", "çifte dalmak", "kilkuyruk", "takke düştü kel göründü", "ortada fol yok yumurta yok" vb. gibi deyimlere onun şiirinde önemli sayıda rastlamak mümkündür. Çünkü o, "Avam arasında muhaverele yürütmek mi istiyorsunuz? Halkın arasına karışınız." halk arasında "söylenen sözleri edasıyla, telaffuzu ile beraber zapt ediniz" tavsiyesinde bulunur. Bu tavsiyesini de halk diline özgü yapıları kullanmakla öncelikle kendisi uygular. "... Hayal ile yoktur benim alışverişim / ... Her ne demişsem görüp de söylemişim" ("Fâtihtir Kürsüsünde, s.268) diyerek hayalden hakikate ulaşmak adına çekinmeden kullandığı sözcük ve ifadelerle halkın içinden doğmuş hikâyeleri işlemeyi ihmal etmez.

Anahtar Sözcükler: Mehmet Âkif Ersoy, halk kültürü, deyimler, atasözleri, argo/argolu ifadeler, fıkralar, hikâyeler, mâni ve halk şiirleri.

FOLK CULTURE ELEMENTS IN THE POEMS OF MEHMET AKIF ERSOY - FOLK CULTURE ELEMENTS -

Abstract

Mehmet Akif is among the first names that come to mind when talking about the poets using poems for the benefit of the society they live in. As well as his poems on freedom, autocracy, segregation, nationalism-racism issues discussed under the general theme of nation; the poems he wrote on moral breakdown of the society, corruption of the Muslim-Turkish family structure and lack of education and its negative results are of great importance as they problematize social issues.

Turkish proverbs such as "Do a favor and throw into the sea, the God will appreciate it even if the fish does not," "Set a thief to catch a thief" and "Sometimes the innocent suffer along with the guilty" as well as Turkish idioms such as "make free with", "broke and shabby" and "Someone's true colors have been shown" are commonly encountered in his poems. Mehmet Akif used such proverbs and idioms quite frequently since he always made the statement: "If you want to communicate with the public, then you should mingle freely with the crowd." and "Use the public words by abiding by the public pronunciation and meanings of these words." He followed his own advice by using the structures unique to the public speech. As can be understood from his words: "...I have no business with the imaginary / ... All I say is based on reality" ("Fâtihtir Kürsüsü, p. 268), he preferred to use public words and expressions to escape from the imaginary and reach reality while working on the stories created by the public.

Key Words: Mehmet Akif Ersoy, folk culture, idiom, proverb, slang/slang expression, anecdote, story, ditty and folk poetry.

1. Giriş

Safahat'ta yer alan önemli orandaki şiirler bize göstermektedir ki Âkif, şiiri salt sanat yapma aracı görmekten oldukça uzak durmuştur. O, halkı bilgilendirmede, eğitmede, yeniden dirilişin toplumsal hamlelerini yapmada şiiri bir araç olarak görmüştür. Bu bağlamda, onun hemen her şiirinde bir hatırlatma, bir bilgi, bir mesaj vardır. Meselâ, onda maziye anma kuru bir avunma değildir. Maziye yâd etmek ile toplum kendinden bekleneni hatırlayacak, bir noktada kendine gelecektir. Bütün çirkinlikleriyle hâli tasvir etmek, toplumu aşağılamak değil, mazideki ihtişam ve mevcut durumu gözler önüne sermek, toplumu sarsmak, böylelikle en azından kendisinden bekleneni ortaya koymak için şiiri vasıta yapmaktır. Mehmet Âkif'in şiiri bu nedenle bir okuldur, *Safahat* da bu eğitim kurumunun baş kitabıdır, diyebiliriz. *Safahat* bir eğitim kitabı olarak düşünülürse, onda başta sözlü kültürümüz olmak üzere, geniş anlamda halk kültürüne ait bütün güzellikleri bulabileceğimiz gibi, halk kültürünün tekâmülü önünde engel olarak görülen birtakım olumsuzlaştıracağımız unsurları da bulmamız mümkündür. Nesilden nesile aktarılması gereken halk kültürüne ait motifleri barındırmakla ortak kültür birliğinin temini noktasında önemli işlevler yüklenen edebî ürünler, bünyesindeki sözlü kültür öğeleriyle kendi kalıcılığını da pekiştirmiş olmaktadır. Bu böyle olmalıdır ki edebiyatımızın her döneminde, Ahmet Mithat Efendi, Ömer Seyfettin, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Tarık Buğra, Yaşar Kemal, Kemal Tahir gibi daha birçok sanatçı, şair ve yazar halk kültürünün hemen her ögesiyle eserini irtibatlandırma çabası içerisinde olmuştur.

Halk Kültürü"nü, "başlangıçtan itibaren oluşturulan ve sürekli geliştirilen, gelenek, görenek, inanç anlayışını devam ettiren veya devam ettirmeye çalışan gruplar"ın (Ekici, 2000: 2) "gelenekli ve sözlü olarak nesilden nesile aktardığı(na) inanılan, yaşanan, tedrisî eğitimle kazanılmayan bilgi birikimi, târihî tecrübe ve realiteye dayanan kültür (ve bu) kültürün varyantları." (Çetin, 1997: 29) şeklinde tanımlayabiliriz. Bu tanımlamaya 'halk kültürü', "bir milletin aslî karakterini teşkil eder." (Şen, 1995: III) ifadesini de ekleyebiliriz.

"Kültür varlığının önemli bir bölümünü oluşturan" ve "sözlü gelenekte yaşatılan ürünlerle beslenen" içerisinde toplumun "günlük hayatı(nı), dini(ni), geleneği(ni), dünya görüşü(nü), beğenisi(ni)" barındıran (Artun, 2000: 40) ve halkbilimi, halkbilim, halk bilgisi, folklor, halk medeniyeti gibi terimlerle ifade edilmeye çalışılan (Çetin, 1997: 29) "halk kültürü öğelerinin"

Mehmet Âkif Ersoy'un şiirlerinde şu alt başlıklar altında incelenmesi mümkün görünmektedir.

1. Deyimler
2. Atasözleri
3. Fıkra ve Hikâyeler
4. Mâni ve Türküler
5. Halk Dili, Argo ve Argolu İfadeler
6. Gelenek - Görenek ve Âdetler
7. Hurafeler (Batıl İnançlar)
8. Halk Hekimliği¹

Biz bu çalışmamızda Mehmet Âkif'in şiirlerine yansıyan halk kültürü öğelerinden halk edebiyatı öğelerini bütüncül bir bakış açısıyla sizlere sunmaya çalışacağız. *Safahat*'ın temel dil özelliklerinden olan "halk dili, argo ve argolu ifadeler", "gelenek-görenek", "hurafe" ve "halk hekimliği" alt başlıklarının da oldukça geniş bir konu olması, ayrı bir çalışmayı zorunlu kılmaktadır.

2. Halk Edebiyatı Ögeleri

2.1. Deyimler

Deyimler aslında, tek başına halk şiiri ögesi değildir. Fakat halk şairlerinin, şiirlerini daha etkili ve samimi kılmak adına, konuşma dilinde oldukça yoğun olarak kullanılan deyimlerden yararlandıkları bilinmektedir.

¹ Prof. Dr. İnci Enginün, bazı şair ve yazarların edebî eserlerindeki "halk kültürü" öğelerini incelemiştir. Yazar bu çalışmalarında, halk edebiyatı ve folklor öğelerini, halk kültürünü meydana getiren alt gruplar olarak sunmuş ve bu bağlamda değerlendirmiştir. Söz konusu incelemelerin alt başlıklarını şu şekilde oluşturabiliriz:

"Abdülhak Hâmid ve Halk Kültürü", *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul: Dergâh Yayınları, s.327-334.

- Masal öğeleri - Efsane öğeleri - Atasözleri - Mahallî hayat sahnelerinden 'kıyafetler'.

"Halide Edip ve Halk Kültürü", *age.*, s.325-351.

- Batıl inançlar - Mevlid - Nasreddin Hoca - Halk hikâyeleri, masallar, efsaneler - Türk temaşa sanatları - Halk türküleri.

"Cahit Sıtkı Tarancı'nın Şiirinde Halk Kültürü", *age.*, s.352-356.

- Masal öğeleri - Halk şiirine özgü yapılar.

"Turan Oflazoğlu ve Türk Halk Kültürü", *age.*, s.357-367.

- Eserlerinin konusundan köy ve köylü - Atasözleri ve deyimler - Ninni, mâni, ağıt, bilmece anonim halk şiiri öğeleri - Tekerleme, orta oyunu, meddah, masal, efsane motifleri.

“Atasözlerimiz ve deyimlerimiz halk mahsulü olan ve halkın lirik ruhuyla beslenerek her gün yeni katılımlarla zenginleşen masal, fıkra, efsane, türkü gibi edebî türlerimizle birlikte sözlü kültürde hayat bulmuşlar, kısa ve etkili yoldan ifade imkânı sağladıkları için gerek nesir gerekse şiir dilinde işlenerek edebî dilimizi zenginleştirmişler, kendileri de yazılı kültürün himayesine sığınarak kullanım alanlarını genişletmişlerdir.” (Ulusoy, 1999: 98).

Deyimler, genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, ilgi çekici bir anlam taşıyan, kalıplaşmış söz öbekleridir. Yazılı ve sözlü anlatımda ifadeye güç katmak, etkiyi artırmak gibi temel işlevleri olan deyimler, çağrışım zenginliğini de içerisinde barındırmaktadır. Mehmet Âkif'in şiirlerinde sıkça karşılaşılan deyimlerin, bazı kullanım biçimlerini bir şiirinden hareketle göstermek ve diğer kullanım biçimlerini sıralamak istiyoruz.

“renge uç-“ , “kurban ol-“ , “yola gir-“, “ömrü heba et-“, “kimsenin aldırılmaması” , “bet benzin kül gibi olması” gibi deyimlerin yoğun bir biçimde kullanıldığı şiirlerden biri de “Hasta” şiiridir. Şiir, “Vak’a Halkalı Ziraat Mektebi’nde geçmişti.” ibaresiyle okuyucuya sunulmuş. Daha ilk baştan hayalî hiçbir ögenin şiirde olmadığı iddiasını okuyucuya duyurma isteği, somut olgu ve olayların anlatılacağı beklentisini de beraberinde getirmektedir. Bu nedenle hayal ve soyut düşünceden daha çok somut, elle tutulur gözle görülür olgu ve varlıklara şiirde yer verileceği şartlandırmasını taşıyan şiire “- Bence, doktor, onu siz bir soyarak dinleyiniz” diyalog dizesiyle başlayarak bu niyetini kuvvetlendirmeye çalışmıştır. Şair, “doktor, hasta, çocuk, sınıf, yüz, şakak, yanak, dudak, boyun vb.” somut nesnelere anlatırken “ehemmiyetsiz hastalık”, “uzun boylu çocuk”, “uçuk renkli”, “çökük gözlü”, “iki baştan çıkıvermiş elmacıklar”, “fırlamış alın” tamlamalarında görüldüğü üzere somut varlıkları tasvir edecek sıfat ve sıfat gruplarıyla dizelerini kurmuştur. Zihinlerde kişiden kişiye değişecek bir görüntüden daha çok açık, belirli ve gerçekçi bir tablonun ortaya çıkmasına vesile olan bu tamlamalardaki yapıyı daha da pekiştirmek için deyimlerden de yararlanıldığını söyleyebiliriz.

Bir uzun boylu çocuk... Lâkin o bir levha idi!

Öyle bir levha-i rikkat ki unutmam ebedî:

Rengi uçmuş yüzünün, gözleri çökmüş içeri;

Elmacıklar iki baştan çıkıvermiş ileri.

...

Bet beniz kül gibi olmuş uçarak nûr-i şebâb;

O yanaklar iki solgun güle dönmüş, bîtâb!

“Hasta”, s. 9-10.²

Hasta çocuğun dış görünümünün betimlendiği bu bölümde görüldüğü gibi deyimler, gerçekçi, içten ve dolayısıyla daha etkileyici bir üsluba yol açmış; bu da çocuğun hasta hâlinin tasavvurunu pekiştirmede etkili olmuştur.

Sıfatlarla sözcüklerin gerçek anlamlarına dayalı somut yapılar ortaya koyan şair, sözcüklerin mecaz anlamlarını içeren deyimlere bu somut yapıları destekleyen, pekiştiren, bir başka ifade ile düz anlatımdan kurtararak ifade gücünü etkileyen bir görev yüklediğini görmekteyiz. Âkif, deyimleri değil, sadece sıfat tamlamalarını kullanmış olsaydı ifadeyi mecazlı anlatımdan büyük ölçüde yoksun bırakmış olacak, bu da kuru bir anlatıma yol açacaktı.

Hasta şiirindeki diğer deyimlerin kullanımı ile ilgili olarak şunları söyleyebiliriz:³

renge uç-: Solmak.

Rengi uçmuş yüzünün, gözleri çökmüş içeri;

Elmacıklar iki baştan çıkıvermiş ileri.

“Hasta”, s. 10.

Daha çok nesnelere için kullandığımız “renge uçmak” deyimini canlılar için de kullanabiliriz. Burada şair dizeyi sözcüklerin gerçek anlamlarıyla kurmaya çalışmış olsaydı gereğinden fazla sözcükle dizeyi oluşturmak zorunda kalacak, yalınkat bir anlatımla da sanatlı anlatımdan oldukça uzaklaşacak olan ifadenin etki gücü zayıflayacaktı. Bu bağlamda, ifadeyi aruz ve ahenk uyumu gibi nazım kuralları dışında semantik boyutuyla düşündüğümüzde, “renge uçmak” deyiminin şiirin ifade gücünü artırıcı bir yönünün olduğu kabul edilebilir. Bir önceki beyitte ifade ettiğimiz deyimlerin mecazlı anlatımlarıyla somut varlıkların özelliklerini pekiştirmesi

² Çalışmamızdaki *Safahat*'a ait sayfa numaraları şu baskıya aittir: Ersoy, M. A. (2008). *Safahat*. hzl.: M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul: Çağrı Yayınları. Ayrıca, *Safahat*'ın tıpkıbasımıyla da karşılaştırma yapılmıştır: Ersoy, M. A. (2000). *Safahat (Tıpkı Basım-1928-)*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

³ Deyimlerin anlamları için bk. Aksoy, Ö. A. (1984). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1-2*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. Ayrıca bk. www.tdk.gov.tr (Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü), (Erişim Tarihi: 1.8.2009).

bu beyit için de geçerlidir. Somut varlık “yüz”ün renge dayalı özelliği mecazlı anlatımla daha da kuvvetli hale gelmiştir, diyebiliriz. Zaten deyimlerin temel işlevinin ifadeye güç kazandırmak olduğu bilinmektedir.

bet beniz kül gibi ol-: Çok korkmak anlamında kullanılan bu deyim, burada hastalıktan dolayı kişinin renginin solması anlamında kullanılmıştır.

Bet beniz kül gibi olmuş uçarak nûr-i şebâb;

O yanaklar iki solgun güle dönmüş, bîtâb!

“Hasta”, s. 10.

Şair bu beyitte de somut varlık “yüz”ü farklı bir deyim ve mecazlı anlatımla yukarıda ifade ettiğimiz deyimlerin kullanımına dayalı semantik işlevselliği kazandırmıştır, diyebiliriz.

birine katlan-: Zahmete girmek.

Üç buçuk yıl bana katlandı bu mektep, üç gün

Daha katlansa kıyâmet mi kopar? Hem ne için

“Hasta”, s. 12.

kurbân ol-: 1. Yalvarmak. 2. Sevgi, hayranlık.

Her ân ediyorsun bizi makhûr-i celâlin,

Kurbân olayım nerde sesin, nerde cemâlin?

“Tevhîd yâhud Feryâd”, s. 16.

Mehmet Âkif’in daha başka şiirlerinde de deyimlere oldukça sık rastlarız. Deyimlerin sosyal temalı şiirlerde kullanım oranının arttığı gözlenmektedir. *Safahat*’ta rastladığımız deyimleri kullanım yerleri ile birlikte şu şekilde sıralayabiliriz:

adi çık-: Hakkı olmayan bir ün kazanmak.

Filân hekim, dediler. Geldi, baktı, anlamadı.

Hayır, filân daha anlayışlıdır, dediler.

Meğer yalan yere çıkmış o sersemin de adi!

“Selmâ”, s. 49-50.

Usta, âsârını verdikçe çocuklar bastı;

Altı ay geçti, bizim matba’anın çıktı adi.

“Süleymâniye Kürsüsünde”, s. 153.

ağız süt kok-: Çok genç ve toy olmak.

Hayâtı anlamıyor... Çünkü görmüyor, okuyor;

*Zavallı kırkına gelmiş de **ağız süt kokuyor!***

“Berlin Hâtıraları”, s. 317.

benzine kan gel-: Sağlıklı duruma gelmek, canlanmak.

Başladım kaynatarak vermeye fincan fincan,

*Azıcık **geldi** bizim ihtiyarın **benzine kan***

“Seyfi Baba”, s. 63.

bir koltukta on karpuz taşı-: Türk Dil Kurumu Deyimler ve Atasözleri Sözlüğünde “bir koltuğa iki karpuz sığmaz ve iki karpuzu bir koltuğa sığdırmak şeklinde ikili kullanımı verilen deyim, Âkif’te “bir koltukta on karpuz taşımak” şeklinde kullanılmıştır.

Neden vezâifi taksîme hiç yanaşmıyoruz?

*Olursa bir kişinin **koltuğunda on karpuz.***

“Fâtih Kürsüsünde”, s. 254.

(bir şeyin) kanını em-: İnsafsızca sömürmek.

*Sülûk benizli vasîler ne **emdiler kanını!***

Mecâli kalmadı artık çıkardılar canını!

“Berlin Hâtıraları”, s. 311.

bol keseden at-: Abartmak, yalan söylemek.

Bilir misin ne dehâlar yetiştirdi medreseden?

*- Dehâ mı? **At** bakalım, hiç sıkılma, **bol keseden!***

“Fâtih Kürsüsünde”, s. 215.

boynunu bük-: Acındırıcı, çaresiz bir durumda kalmak.

Bir de baktım ki: Tek onluk bile yokmuş kesede;

*Mühürüm **boynunu bükmüş** duruyormuş sâde!*

“Seyfi Baba”, s. 64.

Önünde **boynunu bükmüş** zavallı keşkülüne,
Atardı beş para, onluk değilse bâri yine.

“Kör Neyzen”, s. 68.

- Zavallı Remziye! **Boynun büküldü** evlâdım...

- Babam ne oldu?

– Baban... Öldü.

– Etme Ayşe Hanım.

“Âhiret Yolu”, s. 125.

Baksana kim **boynu bükük** ağlayan?

Hakk-ı hayâtın senin ey Müslüman!

“Uyan”, s. 282.

burnunu sok-: Gereksiz karışmak.

Sokarsa burnunu herkes düşünmeden her işe;

Kalır selâmet-i milliyemiz öbür gelişe!

“Fâtih Kürsüsünde”, s. 254.

canına tak de-: Dayanamaz duruma gelmek, sabrı kalmamak.

Ba’zı bir hafta geçer, uğrayan olmaz yanıma;

Kimsesizlik bu sefer **tak dedi** artık **canıma!**

“Seyfi Baba”, s. 64.

ciğeri yan-: Çok acı ve sıkıntı çekmek, büyük bir acıya uğramak, yüreği yanmak.

Sarıldı boynuma annem girince, ben içeri

Diyordu ağlıyarak: - Görme, Âkif'im, çocuğu!

Senin değil, yedi kat ellerin **yanar ciğeri,**

“Selmâ”, s. 49.

can at-: Bir konuda çok istekli olmak.

Kim ki dalmıştır hayâtın seyl-i cûşâ-cûşuna.

Can atar, bir gün gelir, yorgun düşüp âgûşuna!

“Mezarlık”, s. 37.

ciğeri beş para etme-: Kıymetsiz, değersiz.

Dün, beyinlerde kıyâmet koparan “hikmet”i al

*Bugünün zevkine sor: **Beş para etmez ciğeri.***

“Ne Eser Ne de Semer”, s. 486.

cuk otur-: Tam uymak.⁴

- Başta bir dalgalı fes, tâ tepesinden o ibik,

Cuk oturmuş bakıyor; mâvi beş on kat iplik,

“Âsım”, s. 397.

çalım sat-: Kurulup büyüklük taslamak.

Cebinde gördü mü üç tâne çil kuruş, nazlım

*Tokatlıyan’da **satar** mutlaka, gider de, **çalım.***

“Fâtih Kürsüsünde”, s. 266.

çalıyaka et-: Yakasına yapışıp sıkıca tutmak.

*Tıktılar, **çalıyaka**, bir tekneye; sırtım gevşek,*

Abam arkamda değil, sonra ne yorgan ne döşek.

“Âsım”, s.461.

çan çan et-: Yüksek sesle sürekli gevezelik etmek.

*- Evinde **çan çan eden** erkeğin de aklına şaş...*

Lâf anlamaz dişi mahlûku, durma sen uğraş.

“Mahalle Kahvesi”, s. 112.

⁴ Ertuğrul Düzdağ bu ifadeyi şöyle açıklar: Çuk oturmak, aşık oyununda aşık kemiğinin ayakta durmasıdır. Aşığı çuk oturmak, işi yolunda gitmekten kinâyeye olur. s. 397.

çürük tahtaya ayak bas-: Tedbirsizlik edip sonu tehlikeli olabilecek bir işe girişmek.

Ağniyâ, zannederim, sizde de az çok olacak...
Şu kadar var ki, çürük tahtaya basmazlar ayak!
"Süleymâniye Kürsüsünde", s. 154.

dili ağırlaş-: Hastalık sebebiyle güçlkle söz söyleyebilmek, güçlkle konuşmak.

Sabahleyin dili, baktım, biraz ağırlaşıyor...
Melil melil bakıyor şimdi bülbül evlâdım.
"Selmâ", s. 50.

dolu dizgin git-: (Atın) Dizgini gevşetip sını hızla koşturarak.

Vatanın tâkati yoktur yeniden ihmâl:
Dolu dizgin gidiyor baksana izmihlâl!
"Süleymâniye Kürsüsünde", s. 168.

dut yemiş bülbüle dön-: Neşe ve konuşkanlığını yitirmek, susmak.

Sonra durmuşsa da, hâlâ, dediler, gayzı yaman;
Dut yemiş bülbüle dönmüş, giderek, kahrından.
"Âsım", s. 428.

el aç-: Dilenmek.

Evet, dilenci sanır seyr eden kıyâfetini;
Fakat bir onluğa âğuş açan sefâletini
"Mahalle Kahvesi", s. 103.

el çek-: Bir kenara çekilip çevresiyle ilgisini kesmek, toplumun yaşayışına karışmamak, dünya işleriyle ilgilenmez olmak.

Bu gîrûdâr-ı mâişetten el çeker, ararız
Seninle sîne-i uzlette gizli bir me'men.
"Merhum İbrâhim Bey", s. 55.

eli ekmek tut-: Geçimini kendi emeğiyle sağlayacak duruma gelmek.

Eli ekmek tutacak? İşte saat belki de üç
Görüyorsun daha gelmez... Yalnızlık pek güç.
“Seyfi Baba”, s. 63-64.

gıcır gıcır öt-: 1. “Gıcırıtı” sesi çıkarmak. 2. Çok temiz olması.

Soğuk da isteseniz var sıcak da isteseniz.
Gıcır gıcır ötüyor ortalık titizlikten.
“Berlin Hâtıraları”, s. 303.

herze ye-: 1. Yersiz söz söylemek. 2. Gereksiz davranışta bulunmak.

Yutulur herze mi pîr aşkına mahrûmiyyet?
Çekti yıllarca, fakat, çekmiyor artık millet.
“Âsım”, s. 419.

imdâda yetiş-: Çok zor ve tehlikeli bir anda yardım etmek.

Telâş içinde kalıp büsbütün şaşırmadayım.
Eğer **yetişmese imdâda** yok mu komşu hanım...
“Selmâ”, s. 50.

kan tere bat-: Kan ter içinde kalmak.

Sıcakta **kan tere batmak?** Namazsa maksad eğer:
Sağın, solun dolu mescid, beğen beğen daliver!
“Fâtih Kürsüsünde”, s. 215.

karga besle-: Besle kargayı, oysun gözünü”: Elinde büyüttüğün kişi gün gelip sana nankörlük edebilir.

Sonra bir bak ki: Meğer **karga** imiş **beslediğin!**
Hem nasıl karga? Değil senin öyle bellediğin!
“Süleymânîye Kürsüsünde”, s. 155.

kalbi karar-: 1. İncancını kaybetmek. 2. Yüreği kararmak.
Vefâsız yurd! Öz evlâdın için olsun, vefâ yok mu?
Neden kalbin kararmış? Bin ocaktan bir ziyâ yok mu?
“Hakkın Sesleri”, s. 186.

kellelerin kızışması: Sarhoş olmaya başlamak.
Yavaş yavaş kafalar, kelleler kızışmıştı
Ağız, burun, hele sesler bütün karışmıştı;
“Meyhane”, s. 34.

kilkuyruk: 1. Zayıf, güçsüz. 2. Korkak. 3. Düzensiz, yalancı.
Bakin ne günlere kaldık: Ya beş, ya altı kopuk,
Yamaklarıyla beraber ki hepsi kilkuyruk.
“Fâtih Kürsüsünde”, s. 252.

kılıbıklık et-: Kılıbığa yakışan davranışlarda bulunmak.
- *Hasan, bizim yeni dâmad ne oldu anlamadık,*
Görünmüyor?
- *Karı koyvermiyor: Herif, kılıbık.*
“Mahalle Kahvesi”, s. 112.

kıyak yap-: (argo) Maddî ve manevî destek olmak, yardım etmek.
Dedim, ulan seni gel ben bir imtihân edeyim,
Otur da yap bakalım şöyle bir kıyak temmim.
“Mahalle Kahvesi”, s. 111.

kolunu bük-: Yenmek. Daha güçlü, kuvvetli olmak.
Giranittir taşıyan başları üstünde onu.
“Kahramanlar ki asırlar bükemez bir kolunu!”
“Süleymâniye Kürsüsünde”, s. 147.

kulak ver-: Değer vermek, önemsemek.

*Şöyle dursun bu temennîye **kulak vermeleri**,
Sadr-ı a'zam paşanız fitre alır, sunsa biri!*
"Süleymâniye Kürsüsünde", s. 154.

kurbân et-: Feda etmek.
*İhtirâsât-ı husûsiyyeyi söyletmeyerek
Nef'-i şahsîyi umûmunkine **kurbân etmek**;*
"Süleymâniye Kürsüsünde", s. 159.

lâfi ağzında bırak-: Birinin konuşmasını kesmek, sözlerini bitirmesine fırsat vermemek.

- *Dinle oğlum...*
- *Ne nezâhet bu, Hocam? Hayrânım!*
- ***Lâfi ağzında bıraktın** be kuzum, dur be canım...*
"Âsım", s. 342.

maskara ol-: Gülünç duruma düşmek.
*Hülâsa, bûkalemun fitratinde zübbelerin
Elinde **maskara olduk**... Deyin de hükmü verin!*
"Fâtih Kürsüsünde", s. 254.

mürekkep yala-: Çok okumuş, yazmış olmak.
- *Ama pek hırpaladın şi'ri...*
- *Evet, hırpaladım:*
*Çünkü merkep değilim, ben de **mürekkep yaladım**.*
"Âsım", s. 343.

nâmerde el aç-: Dilenmek.
*Hadi aktarmayayım... Kim getirir ekmeğimi?
Oturup kör gibi **nâmerde el açmak** iyi mi?*
"Seyfi Baba", s. 63.

ortada fol yok yumurta yok: Bir konu ile ilgili ortada hiçbir belirti olmadığı hâlde varmış gibi bir kuşkuya düşüldüğünde kullanılan bir söz.

Unutmuşum, bunu olmuştu hisseden gerçek...

Çıkıp da: “ortada fol yok, yumurta yok” diyerek!

“Berlin Hâtıraları”, s. 320.

ümîdi kes-: Umudu kesmek.

O, hastadan daha şâyân-ı merhamet... Görsen..

Dedikçe “Anne, çocuktan ümîdi kes... Gidiyor!

“Selmâ”, s. 50.

pala sürüt-: Çabalamak, uğraşmak.

- Biz de az çok pala sürüttük...

- Sana câhil demedik,

Yalnız zübbe dedik... Bak yine baktın dik dik.

“Âsım”, s. 341.

sayım suyum yok: 1. Çocuk oyunlarında kısa bir süre için oyun dışıyım anlamında kullanılan bir söz. 2. Çocuklar arasında bir işte şakaya yer verilmeyeceğini anlatan bir söz.

Ramazan vak’ası varmış, o nedir?

- Anlatayım...

O zamandan beri zâten ne suyum var, ne sayım!

“Âsım”, s. 414.

selâmün aleyküm kör kadı: Aşırı tok sözlü kişiler için uyarma yollu söylenen bir söz.

- Oldum amma bu kadar doğrunun olmaz ki tadı...

Selâmun aleyküm behey kör kadı!

“Âsım”, s. 341.

sızıp kal-: Çok yorulup uyuyakalmak.

Başladım uyku taharrisine, lâkin ne gezer!

Sızmışım bir aralık neyse yorulmuş da meğer.

“Seyfi Baba”, s. 64.

sürüm sürüm sürün- Yoksul ve perişan bir biçimde yaşamak.

- ‘Sürün!’ demiş, ona Şevketli’nin irâdesi var.

- **Sürüm sürüm sürünün** tez zamanda alçaklar!.

“İstibdad”, s. 79.

ter dök- Çok emek vermek, zahmetli bir iş görmek.

Yâdında değil doğduğu, **ter döktüğü** toprak;

Yâdında kalan hâtıra bir şey, o da ancak;

“Meal-i Celili, Fâtih Kürsüsünde”, s. 281.

tıpış tıpış yürü- 1. Kısa adımlarla çabuk yürümek. 2. mec. İster istemez bir yere gitmek veya bir yerden ayrılmak.

- Uzak yakın deme artık; iniş, yokuş sorma!

Tıpış tıpış gidelim, haydi gir şu sağ koluma

“Süleymâniye Kürsüsünde”, s. 216.

ümîdi kes- Umudunu kesmek.

Lâkırdı dinlemiyor, kendini helâk ediyor.

O, hastadan daha şâyân-ı merhamet... Görsen.

Dedikçe “Anne, çocuktan **ümîdi kes...** Gidiyor!”

“Selmâ”, s. 50.

üstüne titre- Bir şeye veya kimseye sevgi, özen göstermek.

Enbiyâ yurdu bu toprak; şühedâ burcu bu yer;

Bir yıkık türbesinin **üstüne** Mevlâ **titrer!**

“Süleymâniye Kürsüsünde”, s. 170.

volta vur- / volta at- Bir aşağı, bir yukarı gidip gelmek.

... Zevâli beş geçe, Boston’dan ayrılınca tiren

Vagonda volta vuranlar dağıldılar birden.
“San’atkâr”, s. 498.

yağma var (veya yağma yok): “Öyle şey olmaz, buna razı olunmaz” anlamında kullanılan bir söz.

- *Verir miyim sana ben hiç bebeğimi, yağma mı var?*
- *Hasislik etme kızım, ver...*
- *Alırsa sonra kırar.*

“Bebek yahûd Hakk-ı Karâr”, s. 139.

yan çiz-: Bir işten kaçmak.

Kime dert anlatacaksın? Hadi anlat şimdi.

Ben mi kaldım, neme lâzım! diyerek yan çizdi.

“Süleymâniye Kürsüsünde”, s. 151.

yanakların kireç kesilmesi: Yüzünde renk kalmamak.

Şükür, bugün azıcık farklıdır, diyorduk dün...

O pembe pembe yanaklar kireç kesildi bugün!

“Selmâ”, s. 49.

yol ver-: Geçmesine izin vermek.

Dilenci şekline girmiş bu sinsî cânîler,

Bu, gündüzün bile yol vermeyen, harâmîler,

“Mahalle Kahvesi”, s. 103.

yoldan kal-: Gidilmek istenen yere gidememek.

Şedâid iktihâm etmekte müdhiş bir mekânetle,

Yolundan kalmayıp dâim gidersin... Hem ne sür’atle!

“İnsan”, s. 67.

yürek yarası / yüreğin kan ağlaması: Derinden acı duymak, çok üzülmek.

Sormayın gördüğüm âlemleri, hiç söylemeyeyim:

*Yâdı temkînimi sarsarsa **kan ağlar yüreğim**.*

“Süleymâniye Kürsüsünde”, s. 156.

yüz karası ol-: Utanılacak bir durumun ortaya çıkması.

Kim kazanmazsa bu dünyâda bir ekmek parası:

*Dostunun **yüz karası**; düşmanın maskarası!*

“Seyfi Baba”, s. 63.

yüzün ak, alnın açık olması: Utanılacak bir şey yapmamış olmak.

- *Hiç adam hâline bakmaz mı be ? İnsâf azıcık!*

- *Çok şükür hâlime. Nem var? **Yüzüm ak, alnım açık**.*

“Âsım”, s. 348.

yüzsüz ol-: Utanmamak.

Bilirsiniz, hani, insanda bir damar varmış,

*Ki **yüzsüz olmak** için mutlaka o çatlarmış.*

“Fâtih Kürsüsünde”, s. 266.

2.2. Atasözleri

Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikteki sözlere atasözü denildiğini biliyoruz. Kısa, özlü ve etkili anlatıma imkân vermesiyle atasözlerini yazılı ve sözlü anlatımlarda sıklıkla kullanırız. Bu kullanım, sözün etkisini ve edebî esere duyulan ilgiyi artırma, söze samimiyet ve içtenlik kazandırma, kalıcılığını pekiştirme gibi amaçlar da taşımaktadır. Mütevazı yaşantılarıyla dikkat çeken, toplumun önemli bir kesimini oluşturan halk dediğimiz toplumsal kesimin içerisinden çıkmış, konularını şiirine taşımış, problemleri üzerinde çözümler üretmiş olan Mehmet Âkif'in, atasözlerimize ilgi duyduğunu Mısır Ayn Şems Üniversitesi Profesörlerinden Yozgatlı Mehmet İhsan Efendi anlatmaktadır. İhsan Efendi, Mehmet Âkif'in kendisine “Yozgat'taki atasözlerini toplamayı tavsiye ettiğini, kendisinin de Yozgat atasözlerini topladığını, bundan Âkif'in ziyadesiyle memnun kaldığını söyler (Eşref Edib, 1962: 244).

Halkın etkili ifade biçimlerinden ve damıtılmış ifade birlikteliklerinden olan atasözleri zengin çağrışım alanlarıyla yeni imgelere yol açmasıyla Âkif'in şiirinde yer alır. Çaresiz kaldığımız anlarda söylediğimiz “*Yer pek, gök*

yüksek" ("Leyla", s. 458), gerçeklerin ayan beyan ortada olduğu durumlarda kullandığımız "Göz yumulmakla kör olunmaz" ("Süleymâniye Kürsüsünde", s. 162.), yapılan iyiliklerin anlaşılmadığı durumlarda sözümüze dâhil ettiğimiz "Balık bilmezse Hâlık bilir" ("Âsım", s. 408) gibi sözlere Âkif'in şiirinde sıklıkla rastlarız.

*Safahat'*ın Altıncı Bölümünü oluşturan "Âsım"da şair medrese ve mekteplerin içler acısı hâlini anlatırken "Beni gördün ya, şu ben kaç paralık şairsem / Senin ilmin de odur, nafile uğraşma, Köse'm" diye seslenirken içtimaî müesseselerin birbirinden farkı olmadığını "Neye boynun bu kadar eğri demişler, deveye, / A kuzum, hangi yerim doğru demiş..." ("Âsım", s. 401.) atasözüyle manayı daha çarpıcı yapmaya çalıştığını görüyoruz.

Âkif'in şiirlerinde rastladığımız atasözlerini şu şekilde gösterebiliriz. Bunlardan bazılarının atasözü seviyesine çıkmadığı/çıkamadığı gözden uzak tutulmamalıdır.

bal bal demekle ağız tatlanmaz: Sözde kalan dilek ve tasarıların iş bitirmede hiçbir etkisi olmaz.⁵

- *Sâde bir "bal" deyivermekle ağız tatlansa,*
Arı uçmuş diye, kaçmış diye hiç çekme tasa.
"Âsım", s. 380.

çivi çivi söker: Güçlü bir şey, kendisi güçlü olan başka bir şeyle veya durumla etkisiz bırakılır.

Büsbütün kızdırayım bâri, dedim...
- *Ya? çok iyi:*
Çivi, bir an'anedir bizde, sökermiş çivi.
"Âsım", s. 383.

heyecan geldi mi mantık savuştur: Hislerle hareket etmek akıl dışı bazı işler yapmamıza neden olabilir.

Galeyan geldi mi, mantık savuşturmuş... Doğru:
Vardı aklından o gün her kimi gördümse zoru.
"Süleymâniye Kürsüsü", s. 166.

⁵ Atasözlerinin anlamları için bk. Aksoy, Ö. A. (1984). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. Ayrıca bk. www.tdk.gov.tr (Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü), (Erişim Tarihi: 1.8.2009).

*Galeyandır... **Galeyan geldi mi kalmaz mantık...***

Su bulanmazsa durulmaz... Hele sabret azıcık...

“Süleymâniye Kürsüsü”, s. 167.

geçmişe mazi, yenmişe kuzu derler: Geçmişte kalan olayların üzerinde durulmasında bir yarar yoktur.

Ne o? Bir şey demedin...

*- **Geçmişe mâzî derler!***

- Doğru, lâkin...

- Bırak, oğlum, gelecekte ne haber?

“Âsım”, s. 365.

göz yumulmakla kör olunmaz: Gözünü kapatan sadece kendisine gece yapar. Gerçekleri herkes görebilir.

***Göz yumulmakla kör olmaz;** külün altında ateş,*

Ne kadar kalsa bunalmaz: Hele bir aç, hele eş!

“Süleymâniye Kürsüsü”, s. 162.

iki el bir baş içindir: Ancak kendi geçimini sağlayabilenler, başkalarına yardım edecek bir durumda değildir.

*Ey dipdiri meyyit! **“İki el bir baş içindir”***

Davransana... Eller de senin, baş da senindir!

“Hakkın Sesleri”, s. 194.

iyilik et denize at, balık bilmezse Hâlik bilir: Karşılık beklemeden iyilik yap.

Bu fedâîliği bir bir göze aldırmiştık.

*Ama **Hâlik biliyor, bilmesin isterse balık.***

“Âsım”, s. 408.

köhne alır hurda satar: Yenilikten yana olmamak. Devamlı eskiye itibar etmek, yeniliğe kapalı olmak.

*Kimi Garb'ın yalnız fuhşuna hasbê simsar;
Kimi, İran malı der; **köhne alır, hurda satar!**
“Süleymâniye Kürsüsü”, s. 174.*

kör gördü sağır duydu: Her şey ayan beyan ortada. Gizli bir şey yok.
*Kim haber verdi, nedir? Sormaya var mıydı lüzum?
Yediğin herzeyi **kör gördü, sağır duydu** kuzum.
“Âsım”, s. 348.*

külün altında ateş, ne kadar kalsa bunalmaz: Bazı kıymetler, değerler zamanla anlaşılır. Özdeki kıymet asla kaybolmaz.
*... **külün altında ateş,**
Ne kadar kalsa bunalmaz: Hele bir aç, hele eş!
“Süleymâniye Kürsüsü”, s. 162.*

ölürse yer beğensin, ölmezse el beğensin: Çocuğun öldüğünde iyi anılması, yaşarken de beğenilir bir kişi olması için anne baba çocuklarının eğitimine çok önem vermelidir.
*Cemâatin arasından “**Kalırsa: El beğenir;**
Ölürse: Yer beğenir” dört adam çıkarsa, getir!
“Fâtih Kürsüsünde”, s. 224.*

pardon çikalı eşeklik mübah oldu: Kabalık veya nezaketsizlik özür dilemekle kaybolmuş, silinmiş olmaz.
*-Yavaş be!
-Cüş be! Gözün kör mü?
-Pardon!
-İllâllah!
Nasıl ki çıktı şu “Pardon” eşeklik oldu mübah!
“Berlin Hâtıraları”, s. 301.*

şeriatın kestiği parmak acımaz: Kanunların uygun gördüğü cezaya katlanmak gerekir.

- Dedi:

*"Fetvâyı veren mahkeme, yanlış, gerçek
İki da'vâcı ne söylerse bütün dinleyecek.
O zaman **kestiği parmak acımaz**, âmennâ...
Ama hep bir tarafın ağzına bakmak o fenâ
"Âsım", s. 376.*

tingir elek tıngır saç, elim hamur karnım aç: Çalışmalarımın başkalarına yarar sağlıyorum ancak bundan kendim yararlanmıyorum.

*Kuru lâftan ne çıkar? **Tıngır elek, tıngır saç...**
Mektebin açsa eğer, medresen ondan daha aç!
"Âsım", s. 401.*

yel üfürdü, sel (su) götürdü: Mal birdenbire ve sebepsiz ortadan yok oluverdi.

***Yel üfürsün, su götürsün** diye bekletmez pek
Gece kalkar bu adem postası İzmir diyerek.
"Âsım", s. 386.*

2.3. Fıkra ve Anekdotalar

Mehmet Âkif'in Sadi'yi çok sevdiği ve ondan çeşitli hikâyeler aktardığı birçok araştırmacı tarafından ifade edilen bir özelliktir.⁶ Bunda kıssadan hisse çıkarmak gibi geleneksel bir yaklaşımı sürdürme çabasını görmekle birlikte okuyucuyu yormama, şiiri kolay okunabilir, ondan daha keyif alınır hâle getirme isteği öne çıkar. Şiiri sosyal fayda sağlamada bir araç olarak kullanan Âkif bununla, mesajını geniş halk kitlelerine duyurmayı etkili kılmak da istemiştir.

"-İşin fıkraçılık zaten imam" ("Âsım", s. 385), "Dinle bir fıkra da benden bakalım şimdi" ("Âsım", s. 385), "Yine bir fıkra mı yerleştireceksin

⁶ Akif bir şiirinde Sa'di için şöyle der:

*"Sa'di gibi asr-ı faziletten işitmek.
Sa'di o kadar felsefesiyle, hüneriyle,
Fikrindeki hürriyet-i fevka'l-beşeriyle"
"Geçinme Belası", s.62.*

araya”, (“Âsım”, s. 390) gibi dizelerden anlıyoruz ki Mehmet Âkif bunları bilerek yapmaktadır (Kurnaz, 1986: 55).

Şair, “Fâtih Kürsüsünde” halkı uyarmaya ve aydınlatmaya çalışırken uzun uzadıya milletin ahvalini anlatır. Bunu da geçmiş ve hâl kıyası içerisinde yapmaya çalışır. İmanı küfre çığnetirken “*Bıraksalar tatlı uykusuna devam edecek*” diyen Âkif, bu kayıtsızlığa isyanını “*Bizim de hâlimiz aynıyle köylünün hâli!*” diyerek şu fıkrayı anlatarak ortaya koyar.

*Zavallı kölüye ilkin epeyce sövmüşler
İşitmemiş... Bu sefer bir odunla dövmüşler.
Birer davul kadar olmuş da budlarındaki şiş,
“Davul çalınmada, zannım, aşağıki evde” demiş.
İnince, derken, odunlar budur, deyip beyni,
“Davul bizim eve gelmiş!” demiş sonunda, hani?
Bizim de hâlimiz aynıyle köylünün hâli
“Fâtih Kürsüsünde”, s. 263-264.*

“*Kim Müslümanların derdini kendine mal etmezse onlardan değildir*” hadis-i şerifi serlevhasıyla okuyucularına sunduğu “Meâl-i Celîli”nin üçüncüsünde hakikî Müslüman ve Müslümanlık ile kaybedilen değerler arasında yine bir kıyas ortaya koyar; milleti sarsmak, kendine getirmek ve böylelikle sahip olduğu kıymetleri ona hatırlatmak ister.

*Kurt uzaklardan bakar, dalgın görürmüş merkebi,
Saldırır mış ansızın yaydan boşanmış ok gibi
Lâkin aşk olsun ki aldırılmaz da otlarmış eşek,
Sanki tavşanmış gelen, yâhud kılıksız köstebek!
Kâr sayarmış bir tutam ot fazla olsun yutmayı.
Hasmı, derken, çullanırmış yutmadan son lokmayı!..
“Meal-i Celîli”, s. 287.*

“*Hâlimiz merkeple kurdun aynı, aslâ farkı yok. / Burnumuzdan tuttu düşman, biz boğaz kaydındayız!*” sözleriyle anlattığı fıkrayı açıklayacak dizelerle şiirini devam eder.

Mehmet Âkif *Safahat*'ında ciddi anlamda İttihat ve Terakki eleştirisinde bulunur. Sembollerle anlatıma müsait olması nedeniyle bunu da hikâyeler aracılığı ile yapar. *Safahat*'ta bununla ilgili dört fıkra vardır.

Bunlardan ilki, “*Üç beyinsiz kafa*” (“*Âsım*”, s. 368) dediği Enver, Talat ve Cemal Paşaların ülke yönetimi karşısında milletin tavrını daha iyi anlatabilmek için anlattığı fıkradır:

Bir zaman Ramazan yaz aylarına denk düşer. Kır Ağası sabahtan akşama kadar boş boş oturmadan canı sıkılır ve al atına binerek düşer yola. Köy köy sahur yapar, oruç açar. Ramazan'ın bereketinden sonuna kadar yararlanır. Nasılsa bir gece bir rüya görür yolcu. Sabahı bekleyemez ne kadar köylü varsa hepsini uyandırır, hemen bir rüya yorumcusu bulmalarını ister. Çarıkçı Emmi'yi salık verirler, ama bu saatte gelemeyeceğini söylemeyi de ihmal etmezler. Bizim misafir inat eder, hemen rüyasını yorumlatmak ister. Misafiri bir türlü ikna edemezler. Çarıkçı Emmi'ye çaresiz giderler. Çarıkçı Emmi önce halkı kapıdan kovar. Köy ahali tekrar Çarıkçı Emmi'ye döner.

*İkinci def'a gelirler: - Ocağına düştük aman,
Herif lâf anlamıyor, gel de sonra yat, haydi!
- Sabah sabah bu ne düşür be? Görmez olsaydı!
Henüz yatağma uzandım... Bakındı aksiliğe...
Gebermediydi ya! - Sen git de söz geçir deliye!
Ne söylesen kızıyor... Hak şaşırtmasın kulunu.*

Çarıkçı Emmi ısrarlar karşısında çaresiz köyün yolunu tutar. Kır Ağasının karşısına geçer ve başlar Kır Ağası rüyasını anlatmaya.

*Yemek yiyip yatıverdim, tamam yarıydı gece,
Bir öyle hayvana bindim ki, seçmedim iyice.
- Pekî, o bindiğın at mıydı, anlasak, neydi?
- Bilir miyim? Yalnız dört ayaklı bir şeydi...
Katır mı desem? Eşek mi desem?
Öküz mü desem? İnek mi desem?
Al at mı desem? İdiç mi desem?
Koyun mu desem? Çepiç mi desem?
- Güzel!
- Biraz yürüdük...
- Geçtiğın nasıl yerdî?*

- Nasıl mı yedi?... Unuttum, görür müsün derdi?

Yokuş mu desem? İniş mi desem?

Uzun mu desem? Geniş mi desem?

Çorak mı desem? Çayır mı desem?

Sulak mı desem? Hayır mı desem?

- Tamam ilerde ne gördün?

- İlerde bir kocaman,

Karaltı vardı...

- Peki, ismi yok mu?

Ağaç mı desem? Kütük mü desem?

...

- Ya sonra?

- Karşıma, baktım, dikildi...

- Kim?

- Bir adam...

- Tanıştınız mı?

- O, bilmem tanır mı, ben tanımam...

Babam mı desem? Kızım mı desem?

...

Bu: Elde bir; yalnız pek seçilmiyor ne zaman...

Bugün mü desem? Yarın mı desem?

...

diyerek rüyayı bir türlü sonlandırmaz Kır Ağası. Bu fıkrayı İttihat ve Terakki iktidarı karşısında milletin hâlini ortaya koymak için anlattığını söyleyen Mehmet Âkif şöyle der:

Herifin hâlini gördün ya, bugün millet de,

Aynı meslekte, o fitratte, o mâhiyette.

Tanımaz bindiği mahlûku, sürer kör körüne;

Tanımaz gittiği yer hangi taraf, gördüğü ne?

Fikri yok, duygusu yok, sanki yürür bir kötürüm;

"Âsım", s. 367-368.

Bir başka fıkrasında yine İttihat ve Terakki'ye çatar ve bunu Köse İmam'ın, Hoca ile yaşadığı bir diyalogu aktararak yapar. Hocasade'nin babasının II. Abdülhamid'i sevmediği bilinmektedir. Bunu fırsat bilen Köse İmam, milletin son ahvalinin içler acısı olduğundan söz ettikten sonra bunun tek sorumlusu olarak "Yıldız'daki Baykuş"u gösterir. II. Abdülhamid ölmeden kötü gidişin asla düzelmeyeceğinden dem vururken, Hoca beklenmedik bir şekilde buna itiraz eder. "*Oğlum bu temenni neye benzer, bana bak*" diyerek bir eşek ve semerci hikâyesi anlatır. Eşeklere her gün iri iri semerlerden yapan bir semerci ustasından eşekler çok şikâyetçidirler. Semerci ölmeden bu iri semerlerden kurtulamayacaklarını düşünürler ve bir gün semerci ölür. Bu defa semerleri çıraklar, kalfalar yapmaya başlar. Yapılan semerler küçük olmasına küçükmüş, ama acemi elinden çıktığı için eşekler bir bir omuzlarında açılan yaralardan dolayı sırayla "baytarı boylamaya" başlamış. Bunun üzerine bütün eşekler giden ustayı aramaya başlar ve şöyle seslenirler:

*Giden semerciyi, derler, bulur muyuz şimdi?
Ya böyle kalfa değil, basbayağ muallimdi.
Nasıl da kadrini vaktiyle bilmedik, tuhaf iş;
Semer değilmiş o rahmetlininki devletmiş!
"Âsım", s. 384.*

Büyük bir ümitle beklenen İttihatçıların kısa sürede Devlet gemisini karaya oturtmasını bir başka fıkrasında da şöyle izah eder:

*Bocalarken bakar üstündeki kaptan acemi,
Sarılr bir kayanın boynuna bîçâre gemi.
"Bu nedir, Bey Baba, bittik mi, ne olduk?" derler;
Kimi evrâd okur üfler, kimi lâ-havle çeker.
"Yok canım!" der, Hacı Kaptan, biriken yolculara:
"Su tükenmiş, haberim yok, buyurun işte kara!"
"Âsım", s. 385.*

İttihak ve Terakki eleştirisini içeren bir başka fıkrada, bir köhne vapur Akdeniz hattına tahsis edilir. Eski kaptan "ben gidemem" deyince "yeni kaptan" ben giderim" der. Yeni kaptan köhne tekneyle yola çıkar. Hava sakin iken birden fırtına patlak verir. Tekne içindeki süvariler allak bullak olur. Herkes her tarafta can derdine düşer. Yeni kaptan emirler yağdırmaya başlar, sözünün dinleneceğini düşünerek. "Haritayı getirin" der. Harita

getirilir. Haritada Karadeniz ve kıyıları gösterilmekte, fakat Akdeniz yoktur. Sonra pusulaya bakar ki pusulanın da ibresi yoktur. Kaptan eyvah, der. Fakat çok geçtir. Ezbere de gemi yürümeyecektir. “*Bora estikçe eser, dalgalar azdıka azar...*” “*Getirin ibreyi*” der. Ama bulmanın imkânı yoktur. “*İbre yok, Bey Baba, bilmem ne getirsek? derler... / O da: Öyleyse şehadet getirin*” der.”

Bu olay Âkif’in ifadesiyle “Devri-i sabıkta” geçmektedir. İttihat ve Terakki’nin yönetimi devralmasındaki acemiliğini, plansızlığını ve programsızlığını ifade etmektedir. “Âsım”, s. 386-387.

İttihatçıların “devlet gemisi”ni başarı ile yüzdüremediklerini anlatan İttihat ve Terakki eleştirisi olan bir diğer fıkra da yine Âsım’daki bir bölümde anlatılır. “Âsım”, s. 385.

Safahat’ta yer alan diğer fıkra ve hikâyeler de şunlardır:

Geçersiz ve akıl dışı açıklamalarını devam ettiren kişi karşısında bazen “Sen haklısın!” demekten başka bir çıkış yolu bulamayabiliriz. Âkif de bu durumu bir hikâyeye ile anlatır.

“Tarih-i mukaddes modası”nın olduğu dönemde zengin bir kişi köşkünün en büyük odasına eski tasvirlerden biriyle süsleme konusunda ısrarlıdır. En kısa zamanda bu isteğini gerçekleştirmek için iyi bir ressam aramaya başlar. O sırada biri çıkar ve ben yaparım, der. Kendisinin iyi bir ressam olduğunu iddia eden kişi hemen işe başlar ve akşama kadar sekiz arşınlık (5.5 m.) salonu boydan boya kıpkızıl bir renge boyar. Bunun üzerine ev sahibi ile ressam arasında şu diyalog geçer.

Kıpkızıl bir boya çektin odanın her yerine!

-Bu resim, askeri basmakta iken Fir’avn’ın,

Bahr-i Ahmer yarılıp geçmesidir Mûsâ’nın.

-Hani Mûsâ be adam?

-Çıkmış efendim karaya.

-Firavun nerde?

-Boğulmuş.

-Ya bu kan rengi boya?

-Bahr-i Ahmer a efendim, yeşil olmaz ya bu da!

-Çok güzel levha imiş! Doğrusu şenlendi oda!

“Ressam Haklı!”, s. 119.

Kışın yağmurlu günlerde adeta göle dönen, çoğu zamanda çamurdan geçilmeyen, yazın tozuyla yaşamı çekilmez kılan İstanbul sokaklarının içler acısı durumunu

*Bizim diyâra biraz kar düşünce zor kalkar.
Mahalle halkı nihâyet kalırsa pek muhtar,
“Lodos duâsına çıkmak gerek... ? denir, çıkılır:
Cenâb-ı Hak da lodos gönderir, fakat bıklır.
Çamur yığınları peydâ olur ki mühliktir...
“Aman don olsa...” deriz... Şüphe yok, temizliktir,
Donun kırılması varmış, düşünme artık onu;*

dizeleriyle anlattıktan sonra “Yağar; erir, buz olur... Neyse, yaz değil mi sonu?” dizesiyle halkın artık sorunların çözümündeki ümitsizliğini dile getiren Âkif, bu umutsuzluğu ve kabullenışı pekiştirmek için şöyle bir fıkra anlatır:

Titiz bir kişi gömleğinin yakası zifiri olmuş bir kalenderi görür ve “Kahrolası, nedir o gömleğinin hâli, insan bir yıkamaz mı?” diye de çıkarır. Kalenderi de rahat bir tavırla “nasıl olsa tekrar kirlenecek, yıkamaya ne gerek var, sen keyfine bak” diye cevap verir. Titiz kişi “- Su kıtlığında değilsin ya...” tekrar yıkarsın deyince kalenderi şöyle cevap verir:

*-Fakîriniz yapamam:
Cenâb-ı Hak bizi dünyâyâ muttasıl gömlek
Sabunlayın, diye göndermemiş bulunsa gerek!*

Mehmet Âkif de bu anekdotu “sokak süpürmek için gelmedik ya bizler de!” dizesiyle sonlandırır. “Berlin Hâtıraları”, s. 305-306.

Mehmet Âkif, *Safahat*'ın “Âsım” adlı bölümünde emekli bir paşanın hikâyesini anlatır. Emeklilik günleri geçirmek üzere Hocaşade'nin semtine yerleşen altmış beş yaşlarındaki Paşa kısa sürede satılık ne kadar arsa, emlak var ise ucuz yollu almaya çalışır. Bunu başarır da. Sonunda sekiz ev ve dört arsa alır. Mahalleye ilk geldiği günlerde oldukça dindar bir izlenim bırakan Paşa, ilerleyen günlerde mescitten ve namazdan uzaklaşır. Kılık kıyafetine ayrı bir özen göstermesiyle dikkat çekmeye başlar. Saçını sakalını boyatır, bıyıklarını gösterişli hâle getirir. Yüzünü allıklarla her gün parlatır. “Fes yıkık,

kelle çıkık, kaş yılışık, göz süzgün; / İğne, boncuk, yakalık, tasma, yular... Hepsi tamam” bir vaziyette ortalıkta dolaşmaya başlar.

Paşa'nın bu hâlimden kuşkulanan Hocasade doğruca Paşa'nın hanımına gider. Kocasının son zamanlardaki tavrının “acayıpleş”tiğini ona anlatır. Evde bir işçinin çalışıp çalışmadığını sorar. Hanım da ‘Eleni” adında bir Rum kadının çalıştığını Hocasade’ye söyler. Hocasade hemen hiç vakit kaybetmeden Eleni’yi evden kovmasını kadına tavsiye eder. Önce Paşa'nın hanımı bu duruma bir anlam veremez. Sebepsiz kovmak istemez. Hocasade de şöyle cevap verir:

- A kızım, dinle beni:

Böyle şeylerde sebep, hikmet aranmaz... Çabucak

Savabilmektedir iş... Yoksa rezâlet çıkacak:

Paşa azmış!

Paşa'nın hanımı kocasının kendi üzerine gül koklamayacağından emindir. Hocasade, ikna edemez. Bir müddet sonra Paşa elinde ilmühaber ile Hocasade’ye gelir. Evlenmek için izin kâğıdı çıkartmak istemektedir. Hocasade imzalamak istemez. Paşa, önüne para atar, kaç para ise vereceğini söyler. Hocasade buna büsbütün bozulur. Alaycı tavırlarla Rum’dan “karı” olmayacağını anlatır. Paşa da bunun sünnet-i seniyye’ye uygun olduğunu savunur. Sonuçta Paşa, Rum kadını Eleni ile evlenir. Kısa sürede Rum kadının asıl niyeti ortaya çıkar. Eleni'nin amacı bütün malı mülkü üzerine geçirmektir ve birer birer bütün emlaki üzerine alır. Paşa'nın çocuklarının perişan durumu karşısında bir çözüm arayışına giren Hocasade, sonunda bir yol bulur. Çocuklarının hakkını bir kadınla birlikte birer birer tüketen Paşa'nın bu vurdumduymazlığı karşısında öncelikle bütün malına mülküne el koydurmaya çalışır. Mahallenin muhtarını ve ihtiyar heyetini toplantıya çağırarak şöyle bir karar aldırır:

"Bâdî-i ilmühaber oldur ki mahallemizde filân sokakta kâin olan filânca hânede... sâkin... filânca oğlu... filân... her ne kadar ma'tuh değilse de iaşesiyle infâkı tamâmen üstüne âid ve efrâdı kesîr iyâl ü evlâdı bulunduğu hâlde uhdesinde olan bilcümle mâl ü mülkü ahîren istinkah ettiği Rum cemaatinden filanenin üstüne etmek diler ve böyle mâlini beyhûde yolda imhâya kıyâm eder ve arz edildiği vech üzre emr-i infâkı kendine mahsus ve münhasır bulunan küçük, büyük bütün evlâdlarıyla zevcesini her cihetçe pek mahrûm ve ihtiyaç içinde ölmeye mahkûm bırakır olmağın mümaileyhin şer'-i şerîf cânibinden lüzûm-i hacrine dâir işbu ilmühaber mahallemizce bi't-tanzîm huzûr-i hâkim-i şer'îye takdîm kılındı."

“Âsım”, s. 352-355.

Bu fıkra ve anekdotların dışında *Safahat*'in değişik yerlerinde nazımlaştırılmış çeşitli fıkra ve anekdotlara rastlarız. Medreselerin işlevini yitirdiğini iddia eden “şımarık bir Vali” ile yapılan yeni eski eğitim sistemi tartışması (“Âsım”, s. 370-373), kendini aldatmanın ahmaklığını ortaya koyduğu “bekçinin hırsızı yakalaması, ellerinden değil de ayağından bağlaması ve buna ilginç gerekçeler uydurması” (“Âsım”, s. 401-402), “Heyet-i İrşadiyye”de köylülere dağıtılması düşünülen ziraatla ilgili bir kitabın basımına Recaizade Mahmut Ekrem'in “kimse okumaz” gerekçesiyle yaptığı itiraza ziraatçı Hüseyin Kazım Kadri'nin bir ikna konuşması yapması ve bu konuşma üzerine Ekrem'in “hakka ser-füru lâzım” diyerek ısrarından vazgeçmesi (“Âsım”, s. 396-397), yine Hüseyin Kazım Kadri'nin Trabzon'a sürgün edilmesinin hikâyesi (“Âsım”, s. 396-400), bir Ramazan günü Üsküdar vapurunda “Âsım”la yaşadığı bir anı (“Âsım”, s. 414-415) *Safahat*'in diğer hikâyeleri arasında sayılabilir.

Safahat'ta Sadi'den aktardığı çeşitli hikâyeler (“Fâtih Kürsüsünde”, s. 248) ile asr-ı saadet döneminden çeşitli sahneler (“Fâtih Kürsüsünde”, s. 244-245 - “Âsım”, s. 404) *Safahat*'in önemli hikâye bölümleri arasında yer alır.

2.4. Mâni ve Türküler

“Meyhane” adlı şiirde meyhanenin devamlı müşterilerinden olan ve oldukça ironik adlara sahip olan Hasan, Ömer ve Ahmed'in diyaloglarında şöyle bir ifade geçer:

- Hasan be, sen de nazlı nazlı söylersin!

Nedir o türkü ... Aman başka yok mu? Hah, şöyle!

-Ömer, ne nazlanıyorsun? Biraz da sen söyle.

Nevâzil olmuşum Ahmed, bırak, sesim yok hiç...

“Meyhane”, s. 33.

Mehmet Âkif'in şiirlerinde gerçek hayat sahnelerini hikâyeleştirmeyi, günlük hayatta rastladığımız diyalogları şiirine taşımayı çok sevdiğini biliyoruz. Burada da şair, her gün meyhanelerde yaşanan sıradan konuşmaları şiirleştirirken meyhanede her zaman söylenmesi muhtemel olan türkülerin söylendiğini aktarır. Bununla şair, hayali mümkün olduğunca sınırlandırmayı hedeflemektedir.

“Bayram” adlı şiirinde de bir bayram sahnesini betimlerken “Koşan, gezen, oturan, mâniler düzüp çağırın / Davullu zurnalı dans eyleyen, coşup bağıran” insanlardan söz eder. Aynı şiirinde salıncakçının diliyle bunun bir de örneği bize verir:

*“Deniz dalgasız olmaz
Gönül sevdâsız olmaz
Yâri güzel olanın
Başı belâsız olmaz!
Haydindi mini mini mâşallah
Kavuşuruz inşallah...”*
“Bayram”, s. 44.

3. Sonuç

Mehmet Âkif Ersoy, halk edebiyatı öğelerini oldukça yoğun ve etkili bir şekilde şiirlerinde kullanmıştır. Bu tür öğelerden deyimlerin, sosyal içerikli şiirler ile diyalog gibi konuşma üslubunun hâkim olduğu şiirlerde kullanım sıklığı yönüyle ilk sıralarda yer aldığı görülmektedir. İşlevselliklerini artırıcı veya çok yönlü bir amaçla şiire yerleştirilen deyimlerin kullanım özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Âkif’in şiirlerinde deyimler, öncelikle doğal söyleyişi dolayısıyla içtenliği şiire hâkim kılma gibi bir görevle yer almaktadır.
2. Somut göstergelerle yapılandırılmış, sosyal içerikli şiirlerde okuyucu/dinleyici üzerinde hayal ve soyut düşünceden daha çok somut, elle tutulur gözle görülür görüntülerin etkisine mecaz anlamlarıyla güç katan destek öğeler olarak yer alırlar.
3. Bu vesile ile deyimler, “hayal ile alışverişi olmayan” gerçekliğin peşinde koşan şairin söz konusu bu gerçekliği keskinleştirici bir öge durumuna geçer.
4. Bütün bu özelliklerin toplamı, ifadeye güç kazandırdığı gibi çağrışım zenginliğini de beraberinde getirir.

Atasözleri de, Âkif’in kullandığı halk kültürüne ait önemli söz gruplarıdır. Anonimleşmiş, halkın bütününe ait olmuş, özlü sözler olan atasözleri deyimlere benzer kullanım alanları bulabilmiştir. Âkif’in şiirinde atasözleri kısa ve özlü anlatıma imkân verme, söze samimiyet ve doğallık kazandırma, şiirin kalıcılığını pekiştirme gibi temel işlevlerinin yanında ayrı bir değerle de kullanılırlar. Âkif, mütevazı yaşantılarıyla dikkat çeken ve

önemli bir kesimi oluşturan halkın içerisinde çıkmış, yaşamı süresince halkla birlikte yaşamış, daha çok onları ve onların sorunlarını şiirine taşımış ve çözümler üretmiş bir şairdir. Bu yönüyle, halka ait sözlü kültürünün temel bir parçasının şiire taşınmasıyla, aidiyet duygusunu pekiştiren önemli bir görevin daha şair tarafından atasözlerine verildiğini görüyoruz.

Sadi'yi çok seven Âkif, ondan çeşitli hikâyeler aktarmakla kıssadan hisse çıkarmak gibi geleneksel bir yaklaşımı sürdürme çabasında olmuş, ayrıca okuyucuyu yormama, şiiri kolay okunabilir, ondan daha keyif alınır hâle getirme isteğini öne çıkarmıştır. Şiiri sosyal fayda sağlamada bir araç olarak kullanan Âkif, bununla mesajını geniş halk kitlelerine duyurmak ve daha etkili kılmak da istemiştir, diyebiliriz.

Sembol ve remizli anlatıma oldukça uygun olan fıkra ve hikâyelerin *Safahat*'ta çok geniş uygulama alanları bulunduğunu da söyleyebiliriz.

Âkif, sosyal konuları ve problemleri sorgularken toplumun önemli bir kesimini oluşturan geleneksel yapının dil ve üslubundan yararlanarak adeta halk adamı olduğunu göstermeye çalışmış; bunları fikrin ve sözün etkisini artırmada bir araç kılmıştır. İstanbul'un Batılı yüzü olan Beyoğlu merkezli mekânlara şiirlerinde hemen hemen hiç yer vermemesi onun halktan biri olması düşüncesinin bir yansıması olmalıdır. Halkın meselelerini halkın diliyle anlatması, halkın hikâyeleriyle örnekmesi, halkın günlük hayatta kullandığı deyim, atasözü ve argo/argolu ifadeleri de şiirlerine taşıması, sözü etkili kılma çabasının yanında Âkif'teki sahiplenme duygusunun da birer yansımasıdır.

Kaynakça

- Aksoy, Ö. A. (1984). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1-2*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Artun, E. (2000). "Halk Kültürü ve Folklorun Türk Kültüründeki Yerine Kültürel Değişim ve Gelişim Açısından Bakış". Adana Halk Kültürü Araştırmaları. Adana: Altın Koza Yayınları, s. 40-42.
- Çetin, İ. (1997). "Türkiye'de Halk, Folklor ve Halk Edebiyatı Terimleri". *Milli Folklor*, 5 (36), 29.
- Ekici, M. (2000). "Halk, Halk Bilimi ve Halk Bilgisi Üzerine Bir Deneme". *Milli Folklor*, 45, 2-5.
- Enginün, İ. (1991). "Abdülhak Hamid ve Halk Kültürü". *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 327-334.
- Enginün, İ. (1991). "Cahit Sıtkı Tarancı'nın Şiirinde Halk Kültürü", *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 352-356.
- Enginün, İ. (1991). "Halide Edip ve Halk Kültürü", *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 325-351.
- Enginün, İ. (1991). "Turan Oflazoğlu ve Türk Halk Kültürü", *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 357-367.
- Ersoy, M. A. (2008). *Safahat*. hzl.: M. Ertuğrul Düzdağ. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Ersoy, M. A. (2008). *Safahat (Tıpkı Basım-1928-)*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Eşref Edib (Fergan). (1962). *Mehmet Âkif: Hayatı-Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*. İstanbul: Sebilürreşad Neşriyatı, 244.
- Göde, H. A. (2008). "Mehmet Akif'in Şiirlerinde Halk Edebiyatı Unsurlarından Kalıplaşmış Sözler". I. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu 19-21 Kasım 2008. Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yayınları, 307-318.
- Kurnaz, C. (1986). "Âkif'in Şiirlerinde Halka Hitap Etme Düşüncesinden Kaynaklanan Özellikler". *Millî Kültür*, 55.
- Şen, S. (1995). *Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Romanlarında Folklor Unsurları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Bilge Seyidoğlu, III.
- Türk Dil Kurumu, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, www.tdk.gov.tr (Erişim Tarihi: 1 Ağustos 2009).
- Ulusoy, A. (1999). "Şah İsmail Ata'i'nin Şiirlerindeki Deyimler ve Atasözleri Üzerine". *Journal of Azerbaijani Studies*, Vol. 2, No 1, [6], 98-106.